Araştırma Makalesi

Farabi ve İhvan-ı Safa'nın Siyaset Anlayışında Temel Unsurlar

Özkan KERİMOĞLU¹

Öz

10. yüzyıl, İslam düşünce tarihinde önemli bir zaman dilimidir. Çünkü bu yüzyıl bir taraftan Müslümanların bilim, felsefe ve kültür alanında altın çağı olurken, diğer taraftan İslam coğrafyasının bölündüğü, siyasal karışıklık ve huzursuzluğun ortaya çıktığı bir zaman dilimi olmuştur. İslam felsefe kültürüne büyük katkılar sunmuş Farabi ve İhvan-ı Safa topluluğunun üyeleri bu zaman diliminde yaşamışlardır. Bu çalışmanın amacı Farabi ve İhvan-ı Safa'nın oluşturmak istedikleri siyasal yapı içerisinde olması gereken temel unsurları belirlemek ve bu öğeler hakkında bilgi vererek, bireysel ve toplumsal mutluluğun sağlanmasına katkılarını tespit etmek ve günümüze yansımaları da değerlendirmektir. Bütün dünya insanının mutluluğunu hedefleyen Farabi ve İhvan-ı Safa'nın siyaset anlayışında bu amaca ulaşabilmesi için yapılması ve kaçınılması gereken hususların belirlendiğini görmekteyiz. Bu sistemde bireysel ve toplumsal mutluluğu elde etmek için siyasi bazı temel kaidelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu temel unsurları erdemli devlet başkanı, düzen, karşılıklı yardımlaşma, bilgi, amaç birliği, ehliyet ve liyakat, iş bölümü, dostluk ve kardeşlik olarak ifade edebiliriz. Tespit edilen bu asli kaidelerin toplumsal mutluluğun kazanımı için önem arz ettiğini söyleyebiliriz.

Atıf/Reference: Özkan Kerimoğlu, "Farabi ve İhvan-ı Safa'nın Siyaset Anlayışında Temel Unsurlar", *Farabi Felsefe ve Din Bilimleri Dergisi*, S.3, 2021, 11-29.

¹ Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi,
ozkan.kerimoglu@gumushane.edu.tr Orcid No: 0000-0002-4354-7749

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, Farabi, İhvan-ı Safa, Mutluluk, Toplum, Bilgi, Dostluk.

Basic Elements in the Understanding of Politics of Al-Farabî and Ikhwan al-Safa

Abstract

The 10th century is an important time period in the history of Islamic thought. Because this century, on the one hand, was the golden age of Muslims in the field of science, philosophy and culture and on the other hand, was a period of time when Islamic geography was divided and political confusion and unrest arose. al-Farabi and members of Ikhwân al-Safâ community, who have made great contributions to the Islamic philosophical culture, also lived in this period. The purpose of this study is to determine the basic elements that Farabi and İhvan-ı Safa should be in the political structure they want to create and to determine their contribution to the achievement of individual and social happiness by providing information about these elements and to evaluate their reflection to the present day. We see that Farabi and Ikhwan-ı Safa, who aim for the happiness of all people of the world, have determined the issues that should be done and avoided in order to achieve this goal in the understanding of politics. In this system, some basic political pedestals are needed to achieve individual and social happiness. We can express this basic elements as the virtuous head of state, order, mutual assistance, knowledge, unity of purpose, qualification and merit, division of work, friendship and brotherhood. We can say that these basic pedestals identified are important for the acquisition of social happiness.

Key Words: Islamic Philosophy, al-Farabi, Ikhwân al-Safâ, Happiness, Society, Knowledge, Friendship.

Giriş

İslam dünyasında 8. ve 9. yüzyıllarda özellikle de 750-847 yılları arasında bilim ve felsefe alanında büyük bir ilerleme kaydedilmiştir. Bu zaman dilimi, bir taraftan Müslümanların bilim, felsefe ve kültür alanında atılım yaptıkları altın bir çağ olurken, diğer taraftan İslam coğrafyasında siyasal karışıklıkların had safhaya çıktığı bir dönem olmuştur. Bu karışıklıkların sonucu olarak, İslam dünyasında siyasi birliğin ve sosyal bütünlüğün

bozulmaya başladığı görülmektedir.² Bu dönemde duygu, düşünce ve inançları gizlemek adeta bir sanat ve savunma metodu haline gelmiştir. Bundan dolayı bu yüzyıl, İslam düşünce ve siyaset tarihinin en canlı, fazlasıyla hareketli ve dinamik olduğu, aynı zamanda da çok sıkıntı ve ızdırab dolu bir dönem olmuştur.³ Bu döneme fikir ve düşünceleri ile büyük katkı sağlayanlar arasında Farabi ve İhvan-ı Safa üyeleri de bulunmaktadır. Farabi (ö. 339/950) ve İhvan-ı Safa mensupları aynı zaman diliminde yaşamış ve benzer konular üzerinde fikir beyan etmiş, özellikle İslam felsefe kültürüne çok büyük ve önemli etkileri olmuş düşünürlerdir. Bu çalışmamızda Meşşâî felsefenin tanınmış şahsiyeti ünlü Türk filozofu Farabi ile felsefi ekol konumundaki İhvan-ı Safa'nın siyaset anlayışlarındaki temel unurları ele alacağız.

Evrensel dinler, felsefi sistemler, siyasi ve toplumsal hareketler, dünya görüşlerini oluşturmaya insan ve toplumun inşasıyla başlarlar. Gerek 10. yüzyılda Mâverâünnehir bölgesinden çıkan Türk filozofu Farabi ve gerekse aynı asırda Basra'da ortaya çıkan ve dini-siyasi bir hareket olan İhvan-ı Safa, insan ve toplum inşası için fikir üretmeyi ve bir sistem oluşturmaya kendilerine gaye edinmişlerdir. Onların felsefi görüş ve düşünceleri üzerine pek çok çalışma yapılmıştır.⁴ Bizde onların düşünce sisteminde yer verdiği ve hem bireysel hem de toplumsal mutluluğa önemli katkısı olan temel kaideleri ve bu kaidelerin idame ve ikamesi için gerekli olan bilgi, devlet başkanı, düzen gibi kavramları değerlendirmeye çalışacağız.

² bk. Muhammed Ferid Hicab, *Felsefetü's-siyasiyye inde İhvani's-Safa* (Mısır: y.y., 1982), 33; Şahin Filiz, *İlk İslam Hümanistleri-İhvan-ı Safa Topluluğu ve İnsan Felsefesi*, (Konya: Onbir Eylül Yayınları, 2002), 48; Ahmet Koç, *İhvan-ı Safa'nın Eğitim Felsefesi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999), 34; Enver Uysal, *İhvan-ı Safa Felsefesinde Tanrı ve Alem*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998), 15; Hamdi Onay, *İhvan-ı Safa'da Varlık Düşüncesi*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1999), 35.

³ Armand Abel, "Basra'da İhvan- el Safa Muamması ve Bunun 10. Yüzyılda Halifeler Devletinin Sosyal Tarihi Bakımından Manası", çev. Nusret Hızır, (*Belleten*, 1965), 29/613; Hamdi Ragıp Atademir, "Tahlil ve Tetkikler" Adel Awa: "İhvan al-Safa'nın Tenkid Kafası", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (1953), 97.

⁴ Yapılan bu çalışmalara şu eserleri örnek olarak verebiliriz: Abdünnûr Cebbûr, *İhvânü's-Safâ*, (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.); Muhammed Ferid Hicab, *Felsefetü's-siyasiyye inde İhvani's-Safa*, (Mısır: y.y., 1982); Şahin Filiz, *İlk İslam Hümanistleri-İhvan-ı Safa Topluluğu ve İnsan Felsefesi*, (Konya: Onbir Eylül Yayınları, 2002); Enver Uysal, *İhvan-ı Safa Felsefesinde Tanrı ve Alem*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998); Hamdi Onay, *İhvan-ı Safa'da Varlık Düşüncesi*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1999); Muhsin Mahdi, *AlFarabi's Philosophy of Plato and Aristotle*, (New York: y.y., 1969); Şenol Korkut, *Farabi'nin Siyaset Felsefesi*, (Ankara: Atlas Yayınları, 2015), vd.

Siyaset ve ahlak felsefesi konularını içeren fikirler beyan eden Farabi ve İhvan-ı Safa'nın sistemleri incelendiğinde ahlaki erdemlerin de önemli bir yer tuttuğu müşahade edilmektedir. Hatta ahlaki erdemlerin Farabi ve İhvan-ı Safa'nın siyaset felsefelerinin merkezinde bulunduğu söylenebilir. Bu makalede onların siyaset anlayışındaki temel unsurları, Farabi ve İhvan-ı Safa'da ayrı başlıklar halinde değil, birbirini takip eder şekilde incelemeye çalışacağız.

Farabi gibi İhvan-ı Safa üyelerinin siyaset ve ahlâk öğretisi, hem bireyin hem de toplumun mutluluğunu önceler. Onlara göre bunun gerçekleşmesi için halkı yöneten devlet reisinin ve reisin sahip olduğu niteliklerin önemi büyüktür. Onlar yöneticinin, idaresi altında olan vatandaşları faziletlerle, erdemli davranmaya ve saadeti elde edecek yol ve yöntemlere davet etmesi otoritenin asli görevleri arasındadır. Bunu gerçekleştirmenin yolu da iki türlüdür: Öğretim ve eğitim. Devletin başında olan ve halkı yöneten kişi aynı zamanda toplumun eğitim ve öğretim konusunda rol modeli, hem de eğitim ve öğretim faaliyetlerinin sorumlusudur. Reis, halk nezdinde ahlaki eğiticilik ve öğreticilik alanında en yetkin kişidir. Farabi, devlet başkanının bu öğretmenlik özelliğini pek çok eserinde vurgulamıştır.⁵ Farabi ve İhvan-ı Safa mensupları ahlâkın ve siyasetin amacının insanları mutluluğa götürmek olduğunu belirterek, ikisinin birbirinden ayıramayacağını ifade ederler. Onların felsefesinde siyaset aynı zamanda ahlâki bir disiplin olduğu için devleti yönetecek olan kişi bir ahlâk öğretmeni prototipidir.⁶

Farabi'ye göre medeni felsefe “ahlâki sanat” ve “siyaset felsefesi” diye iki grupta ele alınabilir. İnsanların iyi fiiller ve ahlâk hakkında bilgi edinme ihtiyacını sağlayan “ahlâki sanat” tır. “Siyaset felsefesi” ise şehir halkının muhtaç olduğu iyi durumlara ulaşmayı sağlamaktadır.⁷ Eflâtun ve Aristo'nun yaptığı gibi, Farabi de eserlerinde siyaset konusuna en çok yer veren düşünürlerden biri olmuştur. O, İslam düşünce dünyasının ilk teorik siyaset filozofu olarak kabul edilmektedir. İnsanı toplumsal bir varlık olarak değerlendiren Farabi, siyaset felsefesine, ahlâk kurallarını toplumsal düzeyde hayata geçirme sorumluluğu yüklemektedir.

⁵ Rahime Çelik, “Farabi'nin Tahsilü's-Saade Adlı Eserinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi”, *Muallim-i Sani Uzluoğlu Farabi*, Edt. Enver Demirpolat-Rahime Çelik, İstanbul-2020, Kitap Dünyası Yayınları, s.38.

⁴ Nejdî Durak, *Aristoteles ve Farabi'de Etik* (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2009), 285; Hicab, *el-Felsefetü's-siyasiyye inde İhvani's Safa*, 127; Enver Demirpolat-Mustafa Ülger, “Farabi'de Reis, Filozof, İmam, Hakan ve Kanun Koyucu Kavramları”, *Muallim-i Sani Uzluoğlu Farabi*, Edt. Enver Demirpolat-Rahime Çelik, İstanbul-2020, Kitap Dünyası Yayınları, s.163.

⁵ Mehmet Aydın, “Farabi'nin Siyasi Düşüncesinde Sa'adet Kavramı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (1973), 303.

Filozofa göre, insanın hedef olarak belirlediği dünya ve ahiret mutluluğu ancak sosyal hayat içerisinde siyasetin etkin ve doğru hamleleri ile sağlanabilir. Farabi'nin felsefi düşüncesinde psikoloji ile ahlak, ahlak ile siyaset birbiri ile iç içedir. Pek çok alanda fikir beyan ederek eser kaleme almış bu büyük filozof hakkında kesin bir sonuca ulaşmak için onun felsefesini bir bütün olarak ele almak gerekir. Farabi'nin, psikolojik tahliller sonucu insan nefsi hakkında vardığı sonuçlar, ahlaki ve fikri faziletlerle temel olmakta, faziletlerin tespit ve tasnifi ise siyasetin özünü oluşturmaktadır. Aristoteles her şeyin amacını iyiye ulaşmak olarak belirlemiştir. Bu yüzden siyaset alanı üzerinde çalışacak ve siyaseti inceleme konusu yapacak kişilere psikoloji çalışmalarını tavsiye etmektedir.⁸ Bu tavsiyeye en iyi uyanlardan biri de şüphesiz Farabi olmuştur. Psikoloji ve ahlakta 'mutlu olma', siyasette ise 'mutlu etme' ağırlık noktasını teşkil eder.⁹ Farabi, insanın elde etmek istediği mutluluğu, onun fitratında var olan bir talebin karşılanması olarak değerlendirmektedir.¹⁰ Bu yüzden, fazilet, iyilik gibi kavramlar saadetle kıyaslanınca daha az öneme sahiptirler. Saadet, insan faaliyetlerinin nihai meyvesidir. O, mutlak gayedir.

İhvan-ı Safa da Farabi gibi siyasi öğretisinin merkezine insanın mutluluğunu yerleştiren ve bunu sağlamak için ilkeler belirleyen dini-felsefi bir ekoldür. İhvan-ı Safa üyeleri için felsefe, sadece hakikatin araştırılması ve hakikatin bilgisine ulaşılması anlamına gelmez. Bunun yanında kişinin söz ve fiillerini, yaşam biçimini, davranışlarını da belli bir sistem dâhilinde düzenleme gibi pratik amaca ve uygulamaya da yönelir. Çünkü felsefi olarak teorik düzeydeki yüksek gerçeklerin kavranması, bir bakıma kişinin pratik düzlemdeki konumu ile yakından ilgilidir. Pratikteki erdem, teorik gerçekler için bir taban oluşturmaktadır.¹¹ İhvan-ı Safa'da felsefe sadece nazari bir çaba değil Farabi'de olduğu gibi insanın aynı zamanda zihin, kalp, ahlak ve aksiyon dünyasını bütünüyle kapsayan bir alandır.

Farabi'de olduğu gibi İhvan-ı Safa topluluğunda da ahlakın temel gayesi mutluluktur. İhvan-ı Safa'ya göre mutluluk, dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki kısımdır. Dünyevî mutluluk, kişinin bu dünyada mümkün olan en uzun sürede en rahat bir şekilde yaşaması ve her emeline

⁸ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, (Ankara: Kebikeç Yayınları, 2005), 9.

⁹ Aydın, "Farabi'nin Siyasi Düşüncesinde Sa'adet Kavramı", 303.

¹⁰ Farabi, *Kitab as-Siyasa al-Madaniyya*, nşr. F. M. Najjar, (Beyrut: y.y., 1964), 78.

¹¹ Enver Uysal, "İhvan-ı Safa'da Metafizik", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, (ed.), Bayram Ali Çetinkaya - İsmail Çalışkan, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017), 6/275-276.

ulaşmasıdır. Uhrevî mutluluk ise, ruhun bedenden ayrıldıktan sonra en mükemmel şekliyle, ebediliğe kavuşmasıdır.¹² İhvan-ı Safa, devamlı mutluluğa ulaşabilmek için nefsin bedenden ayrılması gerektiğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla insan bedene bağlı kaldığı sürece tam olarak mutlu olamaz.

Siyaseti nebevi siyaset (es-siyasetü'l-nebeviyye), mevcut düzeni koruma anlamında siyaset (es-siyasetü'l-mülûkiyye), idare edilenlerin psikolojik, ahlaki ve sosyal yapısını iyi bilme anlamında siyaset (es-siyasetü'l-ammiye), bir insanın, evini ve geçimini üstlendiği kişileri iyi yönetmesi anlamında kullanılmaktadır. Özel siyaset (es-siyasetü'l-hassiyeye), insanın, kendini iyi idare etmesi anlamında kişisel (zati) siyaset (es-siyasetü'l-zatiyye)¹³ diye beş bölümde inceleyen İhvan-ı Safa, özellikle bedenin ve nefsin yönetimi konusunu önemsemekte ve bu iki yönetim biçiminin başarısının, birey ve toplum açısından çok önemli olduğunu belirtmektedir. Çünkü İhvan-ı Safa ve Farabi sistemlerine hedef olarak bireyin ve toplumun mutluluğunu gerçekleştirmeyi belirlemişlerdir. Hatta bütün dünya insanların mutluluğu onların öncelikli hedefidir. Dolayısıyla İhvan-ı Safa da Farabi de mutluluğu elde etmeyi öncelikle bu iki yönetim şeklinin niteliğine ve başarısına bağlamaktadır. Bireyin beden ve nefis yönetimi doğru ve başarılı olursa, birey mutluluğu elde eder. Bu durum aileye, kabileye, millete yansiyarak devam eder. Böylece mutlu bir dünya meydana gelmiş olur. Evrensel mutluluğun elde edilmesinde en temel saiklerden birinin beden ve nefis yönetiminin doğru yapılması olduğu görülmektedir. İki düşünce sisteminde de önemli bir yere sahip olan ve hem bireysel, hem de toplumsal mutluluk için zaruri olan bazı temel prensipler vardır. Bu bölümde bu iki düşünce sisteminde ortak olan ilkelere başlıklar halinde kısaca yer vermenin çalışmamızın ruhuna uygun olacağı kanaatindeyiz. Bu ilkeleri şu şekilde sıralayabiliriz.

1-Ehliyet ve Liyakat

¹² İhvan-ı Safa, *Resâil-ü İhvânî's-Safâ ve hullânî'l-vefâ*, haz. ve tah. Arif Tamir, (Beyrut -Paris: y.y., 1995), 1/423; Bayram Ali Çetinkaya, *İhvan-ı Safa'nın Dinî ve İdeolojik Söylemi*, (İstanbul: Elis Yayınları, 2003), 289-290; Ola Abdelaziz Abouzeid, "A Comparative Study Between The Political Theories of Al Farabi and The Brethren of Pruty", (Ottawa-Canada: y.y., 1987), 474.

¹³ İhvan-ı Safa, *Risâleler*, 1/273-274, 327; Hicab, *el-Felsefetü's-siyasiyye inde İhvânî's Safa*, 350-356; Çetinkaya, *İhvan-ı Safa'nın Dini ve İdeolojik Söylemi*, 261.

Farabi ve İhvan-ı Safa, dinlerin, fikri ekollerin, düşünce sistemlerinin bir hedefi olduğu gibi devletlerin de gerçekleştirmek istedikleri amaçlarının olduğunu dile getirmişlerdir. Onların kurmak istedikleri devletin amacı ise insanın mutluluğudur. Farabi ve İhvan-ı Safa, insanı mutlu edeceğine inandıkları sistemlerinde siyasi ve ahlaki bazı prensiplerin varlığını zorunlu kılmışlardır. Bu ilkelerden biri ehliyet ve liyakattir. Yeterlilik, layık olma, uygunluk, yaraşırılık¹⁴ gibi manaları içeren bu kavramlar, siyaset ahlakında önem arz etmektedirler. Ehliyet ve liyakat sahibi olmayan, kötü düşünce ve inançlara sahip kimselerin yönettiği devlet ve toplumda mutluluk ve huzur olmayacağı gibi, ehliyet ve liyakat vasıflarından yoksun yönetim ve toplulukların uzun ömürlü de olmayacağını ve yıkılacağını belirtmişlerdir. Onlar birey ve toplumun mutluluğu için ahlaki erdemlerin zorunlu olduğunu beyan etmektedirler. Farabi ve İhvan-ı Safa, çökmenin, yıkılmanın ve başarısızlığın en temel nedenlerini insanların kötülöklere bulaşması, ahlaki açıdan yozlaşma ve bozulmanın başlaması ve toplumu oluşturan insanların bu konularla ilgili duyarlılıklarını yitirmesi olarak tespit etmişlerdir. Bu süreç de güç kaybının en temel nedenidir.¹⁵ Onlar sistematize etmek istedikleri şehri (devleti) birlik içinde, bölümlerden oluşan ve vücudun organlarının oluşturduğu gibi bir bütünlük halinde bir bünye olarak tahayyül ederler. Eğer bu bölümlerden birisi hastalanırsa, diğer bölümlerin hepsi buna tepki gösterir ve onu korurlar. Onların sisteminde fertlere iş verilirken bu vazifenin bireyin özel kabiliyet ve becerilerine tam olarak uygun olmasına dikkat edilir.¹⁶ Kişinin kabiliyet ve becerisine uygun olmayan işle vazifelendirilmesini büyük hata olarak kabul ederler. Ehliyet ve Liyakat, sadece yöneticilerin mücehhez olması gereken bir erdem değildir.¹⁷ Ehliyet ve liyakat sosyal hayatta sorumluluk yüklenen her bireyde bulunması gereken bir temel ahlaki ilkedir. Ehliyet ve liyakat sahibi insanların bilgi birikiminden istifade etmesini bilen toplumların, sosyal, siyasi, ahlaki, eğitim, sağlık ve ekonomik alanlarda kalkınması ve gelişmesi daha sağlıklı ve hızlı olacaktır. Böyle yetkin insanlar, içinde yaşadıkları toplum ve kuruma yük olmak yerine, problemlerin çözümünde ve hizmetin daha

¹⁴ Şükrü Haluk Akalın vd., *Türkçe Sözlük*, (Ankara: Türk Dil Kurumu, 10. Basım, 2005), "Ehliyet ve Liyakat", 608-1312.

¹⁵ Enver Uysal, "İhvan-ı Safa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000). 22/4.

¹⁶ Farabi, es-Siyasetü'l- Medeniyye, 41; M. M. Şerif, *İslam Düşüncesi Tarihi*, çev. Osman Bilen, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 2/80.

¹⁷ Farabi, *Şark İslam Klasikleri, İlimlerin Sayımı (İhsaü'l-Ulum)*, çev. Ahmet Ateş, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986), 42; İhvan-ı Safa, *Risaleler*, 4/111-112.

etkin ve nitelikli olmasında büyük fayda sağlarlar. Bu evrensel bir benimseme ve kabuldür. Onların siyasi ve ahlaki sistemlerinde önemsedikleri ve temel erdem olarak kabul ettikleri değerlerin etkin olarak yaşatılabilmesi için olması gerken diğer bir kavram da erdemli başkandır.

2-Erdemli Reis (Başkan)

Sosyal bir varlık olan insanın içinde yaşadığı toplumun standartları gereği uyum sağlaması gereken ahlaki ve siyasi yasaların olması kaçınılmazdır. Toplumsal ve siyasi açıdan bu uyumun sağlanabilmesi ve düzenin kurulabilmesi için bir yönetici zorunluluğu genel kabuller arasındadır. Düşünce sistemlerinin ana gayesi olarak erdemli ve mutlu bir hayatı benimseyen Farabi ve İhvan-ı Safa da erdemli bir reisin varlığını zorunlu görmüşlerdir. Erdemli ve mutlu hayat için gerekli olan aksiyolojik unsurların idame ve ikamesi için olması gereken temel öğelerden biri de erdemli bir başkandır. Erdemli topluma reislik yapacak liderin hem Farabi hem de İhvan-ı Safa'ya göre taşıması gereken vasıflar vardır. Bu nitelikleri ele aldığımızda tamamına yakınının ahlak içerikli olduğunu görmekteyiz. Doğruluk, dürüstlük, yalandan ve yalancidan uzak olmak, dünyevi ve süfli şeylerden sakınmak, adil olmak, adaleti ve adil olanları sevmek, baskıdan, zulümden kaçınmak gibi temel ahlaki ilkeler reis olacak kişinin sahip olması gereken siyasi ve ahlaki erdemler arasındadır.¹⁸ Ayrıca başkan olacak kişi yeme içme gibi konularda ölçülü davranmalı, kadınlara düşkünlük ve oyun gibi süfli şeylerden uzak durmalıdır. Altın ve gümüş gibi aldatıcı varlıklardan sakınmalı ve ulu olmaya çalışmalı ve ululuğu sevmelidir. Reis mutedil mizaçta, azim ve irade sahibi olmalı ve gerektiğinde cesaretini ortaya koyabilmelidir.¹⁹ Toplumu idare edecek reisin, toplumsal huzur ve barışı, birlik ve beraberliği sağlayabilmesi için bu özelliklere sahip olmasının yanında pratikte de bu doğrultuda bir yönetim gösterme niyet ve azminde olması da gerekir.²⁰ Farabi ve İhvan-ı

¹⁸ Ebû Nasr Mehmed b. Tarhan b. Uzluğ el-Farabi, *Ârâ'î ehli'l-medîneti'l-fâzıla*, (Mısır: y.y., ts.), 89 -90; İhvan-ı Safa, *Risaleler*, 4/111-112.

¹⁹ Farabi, *el-Medînetü'l-fadıla*, 89; Şerif, *İslam Düşüncesi Tarihi*, 2/80; A Farouk Sankari, "Platon ve Farabi'nin Siyaset Felsefelerinin Bazı Yönlerinin Karşılaştırılması", çev. Osman Elmalı - H. Ömer Özden, *Tabula Rasa*, 5/13, (Ocak-Nisan 2005), 240; Bayraktar Bayraklı, *Farabi'de Devlet Felsefesi*, (İstanbul: Doğuş Yayınları, 1983), 122-123; Şenol Korkut, *Farabi'nin Siyaset Felsefesi*, (Ankara: Atlas Yayınları, 2015), 307-308.

²⁰ Geniş bilgi için bkz. Hamdi Onay, "İhvan-ı Safa'nın Ahlak Anlayışında Farabi'nin Etkisi", *Muallim-i Sani Uzluğolu Farabi*, Edt. Enver Demirpolat-Rahime Çelik, İstanbul-2020, Kitap Dünyası Yayınları, s.123-150.

Safa'nın, reis olacak kişide olmasını zorunlu gördükleri ahlaki ve siyasi faziletlerin, zaman ve coğrafya sınırlaması olmaksızın, her yöneticinin taşıması gerektiği ilkeler olduğunu söyleyebiliriz.

3-Karşılıklı Yardımlaşma

İnsanlık tarihinde ne kadar geriye gidersek gidelim, insanların ilk ortaya çıktığı andan itibaren bir arada yaşadıklarını makul bir varsayım olarak kabul edebiliriz. Fıtratında sevgi-kin, iyilik-kötülük, tembellik-çalışkanlık gibi pek çok zıt niteliği barındıran insanların bir arada yaşaması gerçeği pek çok problemi beraberinde getirmiştir. İşte hedefi dünyevi ve uhrevi mutluluk olan Farabi ve İhvan-ı Safa, mutluluk için bu problemlerin çözümüne katkı sunacak, öğretilerinin bir parçası olarak karşılıklı yardımlaşmayı da önemsemişlerdir. Farabi, erdemli devletin fadıl vasfını kazanabilmesi için karşılıklı yardımlaşmayı şart koşturmuştur. Ona göre mademki toplum hayatı ihtiyaçtan doğuyor, öyle ise, ihtiyaçlar karşılıklı yardımlaşma ile giderilir. Farabi karşılıklı yardımlaşmanın sadece medinede değil, fadıl millet ve fadıl dünyada da olması gerektiğini belirtmektedir. İhvan-ı Safa mensupları kurmak ve yaşatmak istedikleri ideal devlette temel felsefe olarak Allah rızasını benimsemişlerdir. Fikir birliğini önemseyen İhvan-ı Safa, aynı inancı benimseyen ve Allah rızası için hareket eden insanların karşılıksız bile yardımlaşacağını ve ellerindeki şeyleri paylaşacağını belirtmektedirler. Onlar karşılıklı yardımlaşmak kadar, bu yardımlaşmanın hangi amaçla yapıldığını da önemsemektedirler. Onlara göre toplum hayatı ihtiyaçtan doğmaktadır. Bunun için de ihtiyaçlar ancak karşılıklı yardımlaşma ile giderilir. Amaçları birlik ve fazilet olan insanlar arasında ayrılık, anlaşmazlık meydana gelmez.²¹ Bugün de gerek sosyolojik açıdan, gerekse psikolojik olarak ya da ahlaki ve siyasi değerlendirmelerle meseleyi ele alacak olsak, bir toplumun fertlerinin huzur ve birlikteliği için karşılıklı yardımlaşmanın temel değer olduğu açık bir şekilde görülecektir. Yardımlaşmak eylemi maddi manevi birliğin, ekonomik kalkınmanın, siyasi gücün, kardeşlik duygularının tesisi ve devamı için temel etkenlerdendir. Aralarında amaç, ahlak ve inanç birliği olan bireylerden oluşan toplumlarda karşılıklı yardımlaşma erdeminin fiiliyata dökülmesi kolay ve sonuçları da birey ve toplum için karlıdır.

²¹ Farabi, *el-Medîneti'l-fâzıla*, 78; a. mlf, *Fusulü'l-medeni*, (Siyaset Felsefesine Dair Görüşler) çev. Hanifi Özcan, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1987), 76; İhvan-ı Safa, *Risaleler*, 1/181-182; Bayraklı, *Farabi'de Devlet Felsefesi*, 76.

Yardımlaşmayı meleke haline getirmiş toplumların kötülükleri engelleme ve iyilikleri yayma mücadelesi daha başarılı, medenileşme yolundaki hamleleri ise daha isabetli olacaktır.

4-İş Bölümü

Farabi ve İhvan-ı Safa'nın, siyaset anlayışındaki temel kavramlardan bir diğeri de iş bölümü uygulamasıdır. İnsanlara huzur ve mutluluk sağlamayı vadeden her sistem, bu hedefe ulaşmak için gerekli tedbirleri almak ve ihtiyaç duyulan adımları atmak zorundadır. Bu hedefe varmayı kolaylaştıracak adımlardan biri de ferdi farklılıklara, bireysel istidat ve yeteneklere göre iş bölümü yapmaktır. İş bölümü uygulaması insanlara sorumluluk yüklemenin yanında, otokontrol, işin sağlıklı takibi, belli bir alanda uzmanlaşma ve kendini geliştirme imkânı da sunmaktadır.²² Farabi erdemli devlette, her insanın bir iş ve sanla uğraşmasını ve yaptığı iş ve sanatın bilgisine en mükemmel şekilde vakıf olmasını zorunlu görür.²³ İş bölümü yaparken bireyin psikolojik durumu dahil bedensel özellikleri, istidat ve kabiliyeti gibi hususlar göz önüne alınarak karar verilmelidir. Farabi psikolojik farklılıkların iş hayatına yansyacağını savunmaktadır. Ona göre, insanların yaratılıştan bazı sanat ve bilim türlerine eğilimi vardır. Bu sanatlar ve bilgiler birbirinden ne kadar farklı ve üstünseler, onlar da birbirlerinden o derece farklı ve üstündürler. Aynı işe yaratılıştan yatkın olan dahi, o işin bölümleri arasındaki üstünlük gereği birbirlerine üstünlük sağlarlar.²⁴ İhvan-ı Safa insanların doğuş itibarıyla bir kısmının diğerlerinden üstün olduğu çeşitli toplum katmanlarından oluştuğunu söylemektedir. Onlar bu farklılığı bir hikmetin neticesi olarak değerlendirmektedirler. Çünkü insan tek başına toplumun bütün işlerini yapabilmeye muktedir değildir. Toplumu oluşturan insanlardaki bu farklılık, her bir tabakanın belirli bir işi hakkıyla yerine getirmesini kolaylaştırır. Bu şekilde bir iş bölümü vesilesiyle insanlar birbirleriyle yardımlaşmış olur.²⁵ İş bölümü, yalnızca ekonomi dünyasına özgü bir durum değildir. Siyasal, yönetsel, yargısal, sanatsal ve bilimsel alanlarda dahi etkisini ve önemini her

²² Adnan Ayaz, *Farabi'de Siyaset Felsefesi Kaynakları ve Etkileri*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 110.

²³ Farabi, *es- Siyâsâtü'l-medeniye veya Mebâdî'ü'l-mevcûdât*, çev. Mehmet Aydın. vd., (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981), 41.

²⁴ Farabi, *es- Siyâsâtü'l-medeniye*, 42.

²⁵ Ömer Ferruh, *Tarihu'l-fikri'l arabi ila eyyami İbni Haldun*, (Beyrut: y.y., 1983), 394.

geçen gün artırmaktadır. Bugün iş bölümünün, toplumsal düzenin en önemli temellerinden biri olduğu herkes tarafından kabul edilmektedir.

5-Düzen (İntizam)

Farabi ve İhvan-ı Safa'ya göre, mutluluğu elde etmek için ihtiyaç duyulan iki temel erdem vardır. Bunların biri amaç birliği, diğeri ise bu ortak amaca ulaşmak için, toplumda kâmil bir yardımlaşma ve dayanışmanın gerçekleştirilmesidir. Farabi de İhvan-ı Safa da devletin yönettiği vatandaşların ortak bir amaç inancına ve bunu gerçekleştirebilmek için yetkin bir dayanışma ruhuna sahip olmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Bununla birlikte ahlaki ve siyasi faziletlerin değerini koruyup, hükmünü icra ederek, mutluluğa vesile olabilmesi için olması gereken öğelerden biri de düzendir. Düzen, toplumda iş bölümünü, birlikte yaşamayı, kurallar çerçevesinde eşitliği ve özgürlüğü sağlamaktadır. Farabi ve İhvan-ı Safa'ya göre bir toplum kurulabilmesi ve yaşamını devam ettirebilmesi için, düzene ihtiyaç vardır. Onların ideal devlet veya erdemli devlet diye tanımladıkları ve uygulamaya koymak istedikleri devlet biçimi de bunu desteklemektedir.²⁶ Bireysel ve toplumsal hayatta düzen ve intizamın yokluğu huzur ve mutluluğa engeldir. Onlar insanın ictimai bir varlık olduğunu da göz önüne alarak insanın mutlu ve huzurlu bir ortamda yaşayabilmesi için gerekli olan düzeni kuracak ve bu düzeni koruyacak ve devam ettirecek bir lidere, bir devlet başkanına ihtiyaç olduğunu söylemektedirler. Her ferdin yasalar çerçevesinde sözünü dinlemesi ve itaat etmesi gereken bu liderin varlığı da onların sisteminin önemli bir parçasıdır.²⁷ Belli yöntem, ilke veya yasalara göre kurulmuş olan durum, uyum, nizam, sistem anlamına gelen düzenin²⁸ devamı ve sağlıklı işleyişi için erdemli ve yetkin bir lider zorunludur.

Siyaset felsefesi alanı için önemli bir kavram olan lider ya da reis olma arzu ve isteği onlara göre insanın doğasında yaratılıştan mevcuttur. Onlar başkanlık, lider, reis vb. kavramlar olmadan da siyasetten söz edilemeyeceğini ifade ederler.²⁹ Riyaseti iktidara gelmek arzusu diye kabul eden İhvan-ı Safa, bu vazifeye talip olan herkesin öncelikle kendi hal ve hareketlerini, davranışlarını, arzu ve hırslarını kontrol altında tutması ve bu kontrolü

²⁶ Farabi, *el-Medinetü'l-Fadıla*, 118; İhvânı Safâ, *Risaleler*, 1/127.

²⁷ İhvan-ı Safa, *Risâleler*, 4/127.

²⁸ Akalın vd., "düzen", 594.

²⁹ İhvan-ı Safa, *Risâleler*, 1/314.

sağlayacak güce ve iradeye sahip olması gerektiğini beyan etmektedirler. İhvan-ı Safa, kendini kontrol edemeyen kişinin başkasını kontrol edebilmesinin mümkün olmadığını söyleyerek, bu irade ve yetkinliğe ulaşamamış kişilerin amaca ulaşması ve istenilen sonucu elde etmesinin de mümkün olmadığını belirtmektedirler.

6-Bilgi

Gerek İhvan-ı Safa gerekse Farabi'nin düşünce sistemi insanı merkeze alan bir sistemdir. İnsan yaratılış gayesi gereği kendini, içinde yaşadığı âlemi, yaratanını, eşyanın hakikatlerini bilmesi gerekir. İhvan-ı Safa'ya göre bütün bunların kazanımında her insan öğretmene ihtiyaç duymaktadır. Onlara göre peygamberler bütün insanlığın öğretmenidir.³⁰ Farabi ve İhvan-ı Safa'nın önemseydiği ve insanın temel amacı olan mutluluğa erişmek yolunda gerekli olduğunu düşündükleri ahlaki ilkelerin kazanımında ve bu ahlaki ilkelere uygun biçimde tutum ve davranış sergileme konusunda bilgi temel değerdir. Fazıl Şehir'de eğitimin amacı, ferdin veya fertlerden oluşan grupların, ya da milletlerin karakter formasyonunu sağlamaktır. Bu da ta'lim ve te'dib diye ikiye ayrılır. Birincisi nazari veya fikri faziletlerin, ikincisi ise ahlaki faziletler'in varlık alanına çıkartılmalarını amaç edinir.³¹ Eğitim, kötü fiilleri ortadan kaldırmalıdır; zira tabii ve iradi kötülükler silinmeden mutluluk elde edilmez.³² Eğer eğitim bazı insanları ıslah etmede başarılı olamazsa o zaman bir takım zorlayıcı usullere başvurmak gerekir.³³ Farabi'ye göre bir konuda bilgi ve yetenek fazlalığı olan kişi, o konuda daha az bilgi ve beceriye sahip olanın reisi durumundadır. Bu bakış açısı filozofun reislik konusunda ne kadar bilgi merkezli düşündüğünü göstermektedir. Toplum hayatında herhangi bir meslek alanında aynı işi yapan iki kişiden, işini daha çok önemseyen ve daha çok gayret eden, işini önemsemeyen ve daha az çaba gösterenden daha öndedir ve onun lideri durumundadır.³⁴ İş disiplini, işini severek yapmak ve gayretle çalışmak düşünürlerin ortak değeri durumundadır. Onlar, bir işte buluş gücüne sahip olup üreten kişinin, o işte buluş gücüne sahip olmayan diğerlerinden üstün ve yetkin olduğunu ve bu vesileyle de bu kişinin diğerlerinin başkanı

³⁰ İhvan-ı Safa, *Risâleler*, 3/480.

³¹ Krş. H. Masumi "al-Farabi's Politics", *A History of Muslim Philosophy*, nşr. M. M. Şerif (Wiesbaden: y.y., 1962), 1/709.

³² Farabi, *Siyasa*, 84.

³³ Aydın, "Farabi'nin Siyasi Düşüncesinde Sa'adet Kavramı", 310.

³⁴ Farabi, *Fusul*, 69.

olduğunu ileri sürmektedirler.³⁵ Bu durum da düşünürlerin üretmeye, keşfetmeye, marifete ne kadar değer verdiğinin göstergesidir. Her iki anlayışta da bilgi, yetenek, üretmek ve gayret etmek gibi meziyetlerin yetkinlik vesilesi olarak kabul edildiğini söyleyebiliriz. Bu anlayış da evrensel bir gerçekliği ifade etmektedir.

7-Amaç Birliği

İhvan-ı Safa'nın oluşturmak istediği erdemli devletin vatandaşlarının sahip olmasını amaç edindiği bazı özellikler söz konusudur. Öncelikle onlar bu toplumun fertlerini tek vücut haline gelmiş bir yapı olarak kabul ederler. Onlar için erdemli toplumun bireylerinin dini inancı, ahlak anlayışı ve mezhep tercihi bir ve aynı olmalıdır. Bu toplumda herkes birbiri ile yardımlaşma ve dayanışma halindedir. Bu devletin halkı kendi aralarında kısır çekişme, yalan, iftira, kavga gibi reziletlerden uzak, her şeyi Allah rızası anlayışı doğrultusunda yapmaya çalışan, birbirinin başarısı ve mutluluğu için yardımlaşan erdemli ve bilge kişilerden oluşur.³⁶ Bu yüzden İhvan-ı Safa erdemli devleti, maddi ve manevi bütün yetkinliklerin ve yeteneklerin erdemli toplumun huzuru için birleştirildiği devlet olarak tanımlamaktadırlar. Onların bütün çabası takva, vefa, doğruluk, adalet, emanete riayet, yardımlaşmak, paylaşmak, kardeşlik ilkeleri üzerine kurulmuş ve ebedi nimetlere ulaşmak amacıyla olan bir topluluk meydana getirmektir.³⁷ Bu topluluğu oluşturacak ve idare edecek devlet reisinin de taşıması gereken değerler vardır. Devlet reisinde olması gereken mutlak özellikler konusunda İhvan-ı Safa'nın, büyük ölçüde Farabi'nin etkisinde kaldığını ifade edebiliriz.³⁸ İhvan-ı Safa'nın oluşturmak istediği toplumda yaşayacak insanların temel konularda bir ve beraber olması, aynı inancı, ahlaki değerleri benimsemesi, mezheplerinin bir olması, yardımlaşmak, paylaşmak gibi temel insani değerlerin önemsenmesi toplumun bütünlüğü açısından çok önem arz eden hususlardır. Bu birliktelik insanların kendi aralarında olan ilişkilerde olduğu gibi yönetim ve yönetilen açısından da çok olumlu sonuçlar doğuracaktır. İstenilen siyasi, ekonomik, sosyolojik kazanımlar daha kolay ve hızlı bir şekilde elde edilebilecektir. Yönetici

³⁵ Farabi, *es-Siyâsâtü'l-medeniyye*, 41-42.

³⁶ İhvan-ı Safa, *Risâleler*, 1/181-182.

³⁷ İhvan-ı Safa, *Risâleler*, 1/171-172.

³⁸ İhvan-ı Safa, *Risâleler*, 4/129-130.

reisin de yetkinlikte en üst seviyede olması toplumun huzuru ve mutluluğu elde etmesine büyük katkı sağlayacaktır.

Siyaset felsefesi ile ilgilenen düşünürler teorilerini oluştururken ve temellendirirken, filozof Platon'dan beri kabul gören insanın sosyo-politik bir varlık olduğu gerçeğini dikkate alarak sistemlerini kurmuşlardır. Farabi ve İhvan-ı Safa da insanın sosyo-politik bir varlık olduğunu kabul eden bu düşünce ekollerindendir. İnsanların iyi bir hayat sürmek istedikleri ve bunun için çabaladıkları bir hakikattir. İnsanın istek ve arzularını tek başına karşılaması çok zor ve hatta imkânsızdır ve bunları elde etmek için de ömür yeterli değildir. İnsanların sıkıntı çekmeden yaşayabilmesi ve iyi yaşamalarını sağlayacak ihtiyaçları temin edebilmesi için bir toplum ortamına, sosyal bir hayata ihtiyaçları vardır. Bu yüzden de insanlar, köylerde ve şehirlerde toplu olarak yaşamaktadırlar. İlahi hikmetin ve inayetin gereği olarak bazı insanlar zanaat, bazısı ticaret, bir bölümü inşaat, diğer bir kısmı siyaset yönetimi ile meşgul olmaktadır. Bunun yanında eğitim-öğretim, ilim tahsil etmek ve bununla insanları aydınlatmak için uğraşanların yanında hizmet işi yapanlar da mevcuttur.³⁹ Bu ilahi hakikat ve hikmetin hayata yansması da insanın sosyo-politik bir varlık olduğunun göstergesidir. Sosyal hayat içerisinde iş bölümü beraberinde sorumluluğu, ehliyet ve liyakati de getirmektedir. Belirtilen farklı iş kollarında nitelikli iş yapmak, yapılan işin hakkını vermek, içinde yaşanılan toplumun huzur ve mutluluğuna katkıda bulunmak anlamına gelmektedir. Bu anlayış ve sorumluluk duygusu hem toplumun hem de fertlerin yaşam kalitesi ile birlikte toplumdaki güveni de arttırmaktadır. Bu yaklaşım biçimi de erdemli toplumun oluşumuna ve devamına büyük katkı sağlamaktadır.

İnsan topluluklarını ve devletleri sınıflandıran Farabi, nihai amaç olarak önceliği ahlak olan ve güzel ahlakı önemseyen bir devlet ve toplum oluşturmayı ortaya koymuştur. Bu toplumda paylaşmak, yardımlaşmak, dayanışma, birlik beraberlik temel ilkeler arasındadır. Filozofun vurgu yaptığı devlet ve toplum modelinde insanlar arasında sevgi, saygı, sosyal adalet, hukuk kurallarının üstünlüğü, iş bölümü gibi huzur ve mutluluk için gerekli olan bütün değerler mevcuttur. Bu toplum ve devlet şeklinde hedef, bütün insanlığı kucaklayarak mutluluğu hep

³⁹ İhvan-ı Safa, *Risâleler*, 1/123.

birlikte elde etmektir. Devleti yöneten ve bu devlet tarafından yönetilen herkes için ideal bir düzen kurmak ana gayedir.

8-Devlet Reisi ve Kalp

İnsanı merkeze alarak düşünce sistemini oluşturan Farabi ve İhvan-ı Safa, dünyevi ve uhrevi mutluluğun kazanılması ve dünya hayatı için gerekli olan maddi manevi gelişmede etkisi büyük olan ehliyet, liyakat, iş bölümü, yardımlaşmak, birlik beraberlik, yöneten-yönetilen ilişkisinin dengede tutulmasıdır. Bilgi gibi bazı siyasi ve ahlaki değerlerin hayata geçirilmesi ve toplumda meleke haline getirilmesinde devlet reisinin etkisi ve önemi ortadadır. İdeal toplumu oluştururken bu sürecin sağlıklı ve verimli geçirilebilmesi için düzen ve yönetici önem arz etmektedir. Bu yüzden Farabi ideal devletini, erdemli toplumunu oluştururken, evrendeki bazı varlıkların içinde bulunduğu düzeni örnek alarak oluşturmak istediği yapıyı şekillendirmeye çalışmıştır. Örneğin filozof erdemli devleti bio organik açıdan sağlıklı ve sağlam bir vücuda benzeterek izahlar yapmaya gayret etmektedir.⁴⁰ İnsan bedeninde pek çok organın olduğunu belirten düşünür, bu organların verimli ve bir düzen içinde çalışmasının çok önemli olduğunu ifade eder. Vücudu oluşturan organların her biri bir vazifeye görevlendirilmişlerdir. Farabi, bu organların bir düzen ve plan dâhilinde nitelikli işler yapmasını kalp ile ilişkilendirmektedir.⁴¹ İnsan vücudunda organların düzeninden ve verimli çalışmasından kalbi sorumlu tutan filozof bu hiyerarşiyi devletin yönetimine de uyarlamaktadır. Bedenin yönetiminde kalbin rolü ne ise devletin idare edilmesinde de devlet reisinin sorumluluğu aynıdır. Devlet başkanı, devletin bütün kurum ve kuruluşları ile ilgili birimlerin en etkin, düzenli ve verimli bir şekilde çalışmasını sağlamak zorundadır. Kurum ve kuruluşlar arasındaki bu düzenin tesisi ve devam ettirilmesi başkanın kabiliyet ve tutumu ile alakalı bir durumdur. Bedenin organlarının çalışması ile devletin kurumlarının çalışmasını bu şekilde benzeştiren filozof, şunu da dile getirmeyi ihmal etmemiştir. Kalp ve diğer organların çalışması ve görevlerini yerine getirmesi tabiidir, devletin kurum ve kuruluşlarında ise kişinin kabiliyeti, iradesi, ihtiyarı ve vazife sorumluluğu gibi ahlaki hususlar söz konusudur. Kurumlar arası sağlıklı iletişimi sağlamak

⁴⁰ Farabi, *el-Medinetü'l-Fadıla*, 82.

⁴¹ Farabi, *el-Medinetü'l-Fadıla*, 82.

konusunda baş organizatör olarak devlet başkanının önemi ortaya çıkmaktadır. Bunun için de Farabi, erdemli devleti idare edecek reisin sıradan birisi olamayacağını belirtir. Erdemli devletin reisi sağlıklı bir beden başta olmak üzere, güçlü hafıza, üstün zekâ, etkileyici hitap etme yeteneği, dünyevi lezzetlere düşkün olmama, adalet ve doğruluk gibi ahlaki ve hukuki değeri yüksek olan faziletlerle sahip olmalıdır.⁴² Bu özelliklere sahip kişi erdemli devletin ve erdemli dünyanın reisi olabilecek istidat ve meziyetleri elde etmiş demektir.

Farabi ve İhvan-ı Safa ekolünün inşa etmek istedikleri birey ve toplum anlayışında ahlaki erdemlerin, ahlaki faziletlerin değeri ve gerekliliği çok belirgindir. Hatta onların siyaset ve yönetim anlayışında moral değerler olmadan olmaz denilebilir. Örneğin yaşantısında ahlaki değerlere aykırı tutum ve davranış içinde olanların yöneticiliğine fazla rıza gösterilmediği gibi bunun olamayacağı dile getirilmektedir.

9-Dostluk ve Arkadaşlık

İhvan-ı Safa'nın birey ve toplumun huzuru ve başarısı için önemseydiği kriterlerden biri de dostluk ve arkadaşlık konusudur. Onlar fikirlerin, ahlaki ilkelerin, felsefi düşüncelerin ve inanç ilkelerinin yayılması ve yaşatılması için arkadaş ve dostluğun önemli olduğunu ifade etmektedirler. İhvan-ı Safa müntesipleri, arkadaş ve dost olunacak kişide olması ve olmaması gereken bazı vasıflardan söz etmektedirler. Arkadaş edinecek kişinin bu olumlu ve olumsuz prensipleri mutlaka dikkate alması gerekir. Kendini beğenmek, cimrilik ve inatçılık, katı kalplilik ve kabalık, kavgacı ve zalim olmak, kinci ve hasetçi olmak, münafıklık ve ikiyüzlülük, açgözlülük ve kıskançlık, korkaklık ve acizlik, hilekârlık ve sözünde durmamak, kibirlilik ve zorbalık kötü hasletlerdir. Yine aynı hasletlerden olan hak ettiğinden daha fazlasıyla övülmek istemek, başkalarının fikirlerine saygı göstermemek, güç ve kuvvet karşısında teslimiyet göstermek, hakaret edip aşağılamak gibi hususlar, arkadaş edinilecek kişide olmaması gereken durumlardır. Çünkü İhvan-ı Safa'ya göre bu vasıflar, sevgiyi ve kardeşliğin safiyetini kaldırır, ruha ağırlık

⁴² Farabi, *el-Medinetü'l fadıla*, 89; İhvan-ı Safa, *Risaleler*, 4/111-112; Zerrin Kurtoğlu, *İslam Düşüncesinin Siyasal Ufku*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), 122; Erwin Isak Jakob Rosenthal, *Political Thought in Medieval İslam, Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, çev. Ali Çaksu, (İstanbul: İz Yayınları, 1996), 189; Korkut, *Farabi'nin Siyaset Felsefesi*, 307; Bayraklı, *Farabi'de Devlet Felsefesi*, 128.

verir, ülfet ve ünsiyeti yok eder, hayatı çekilmez hale getirir.⁴³ Sevgi ve kardeşliğin olmadığı yerde de mutluluk ve saadet olmaz. Birlik beraberlik, dayanışma ve yardımlaşma olmadan iyiyi, güzeli, doğruyu anlatmak, yaymak ve yaşatmak kolay olmasa gerektir. Aynı şekilde zulme engel olmak, kötülüklerden sakındırmak, adaletsizlik ve haksızlıklarla mücadele etmek konusunda da müspet sonuç almak zorlaşacaktır.

İhvan-ı Safa'ya göre, iyi bir arkadaş ve iyi bir dosta sahip olmak insanın mutluluğuna etki eden temel faktörlerdendir. Zekânın ve güzel ahlakın bireyin ruhuna mutluluk verdiğini ifade eden İhvan-ı Safa'ya göre, iyi bir aileye, hayırlı dostlara, yetkin (reşid) muallim ve üstatlara, arkadaş ve yöneticilere (sultan) sahip olmak da insanı mutlu etmektedir.⁴⁴ Alçak gönüllü olmak, zulüm ve diktatörlükten sakınmak, kadınlara düşkün olmamak ve onların hükmü altına girmemek buna örnektir. Ayrıca içki içmemek, cömert olmak ve dost düşman herkese acımak, sözünde durmak ve yapılan vaadleri yerine getirmek⁴⁵ gibi değerlere sahip kişilerin de dost edinilmesi gerektiğini ve bu ilkelerin ahlaki sistemlerinin temel taşları olarak benimsediklerini ifade etmektedirler.

İhvan-ı Safa bunlardan başka dost olunacak kişinin, iyi bir karakter sahibi olması, en iyi edep kaidelerine riayet etmesi, vaadlerde samimi olması ve onları yerine getirmesi, insanlar için iyilik ve af düşünmek, kıskançlığı bırakmayı en iyi manevi süs telakki etmek, hiçbir düşman sahibi olmamaya çalışmak olduğunu söyler. İhvan-ı Safa'ya göre eğer düşman sahibi olunursa, hiç olmazsa iyilik yapmak suretiyle onu cezalandırmak, Allah'ın sana idaresini emanet ettiği şeyi fenaya kullanmamak, ihtiraslarını kontrol altında tutmak gerekir. Bu dünyayı ahirete tercih etmemek, seni ilgilendirmeyen şeye kendini karıştırmamak ve Allah'ın seni salahiyetine dâhil etmediği hususlarla meşgul olmamak⁴⁶ gibi özellikleri de kendinde barındırması

⁴³ İhvan-ı Safa, *Risâleler*, 4/46; Koç, *İhvan-ı Safa'nın Eğitim Felsefesi*, 110-111; Çetinkaya, *İhvan-ı Safa'nın Dini ve İdeolojik Söylemi*, 263.

⁴⁴ İhvan-ı Safa, *Risâleler*, 4/50.

⁴⁵ İhvan-ı Safa, *Risâleler*, 3/173-174.

⁴⁶ İhvan-ı Safa, *Risâleler*, 3/174.

gerekmektedir. Bu özelliklerin bireyin kişisel hayatı yanında, siyasi ve sosyal yönüne de etkide bulunan ahlaki erdemler olduğunu görmekteyiz.

Onlar ferdin ve toplumun hem uhrevi hem de dünyevi mutluluğunu engelleyecek her türlü davranış ve alışkanlığı reddederken, mutluluğa katkı sunacak etkenleri de elde etmek için uğraş vermenin gerekli olduğunu dile getirmişlerdir. Onlarda herkesi eyleminin derecesine göre mükâfatlandırmak, evrensel bir adaletle sahip olmak, zalimlikten sakınmak, mevki ve hediye dağıtırken âlimle cahili ayırt etmek⁴⁷ gibi marifeti önceleyen, yetkinliği önemseyen bir yaklaşım biçimi de söz konusudur. Vali tayin etmek için moral değerleri temsil etmek hususunda zaafı bulunan ve köle ruhlu kimseleri tercih etmemek talebi ve tavsiyesi bunun bir örneğidir. Çünkü onların eylemlerinin mesuliyeti hükümdara yükletilir. Ancak kendi dininden olan insanlarla istişare yapmak, vezirin gerek siyasi gerekse dini yönden çağdaşlarının arasında en iyisi olmasına dikkat etmek, kuvvetlinin zayıfı ezmesini önlemek ve mazlumun yardımına koşmaktır. Ayrıca mal sahiplerine haklarını iade etmek⁴⁸ gibi ahlak, siyaset, hukuk içerikli ilkeler de onların arzu ettiği, oluşturmak istedikleri yönetim biçiminde insanların dünya ve ahiret mutluluğuna katkı sunacağına inandığı prensiplerdendir.

Sonuç

Farabi ve İhvan-ı Safa, insanı merkeze alarak oluşturdukları ve adına “erdemli devlet” dedikleri sistemlerinde hedef olarak birey ve toplumun, hatta dünya insanının mutluluğunu belirlemişlerdir. Düşünce sistemlerinde hedefledikleri bu mutluluğun kazanımı için gerekli olan siyasi ve ahlaki ilkelerini de tespit etmişlerdir. Ehliyet ve liyakat, yardımlaşmak, erdemli bir lider, bilgi, düzen, dostluk ve arkadaşlık, amaç birliği bu temel ilkelerdendir. Farabi ve İhvan-ı Safa’nın yaşadıkları zaman dilimini de göz önüne alarak bu ilkeleri değerlendirdiğimizde, gerek ilkelere günümüzde duyulan ihtiyaç, gerekse ilkelerin siyaseten ve ahlaki olarak önemini muhafaza etmesi prensiplerin ve düşünürlerin zamanüstü isabeti

⁴⁷ İhvan-ı Safa, bu bağlamda “emanetlerin ehline verilmesinin” gerekliliğine inanmaktadır. bk. İhvan-ı Safa, *er-Risaletü'l camia*. (Resailu İhvani's-Safa ve hullanil-vefa içinde), thk. Arif Tamir. (Beyrut-Paris: y.y., 1995), 5/42.

⁴⁸ İhvan-ı Safa, *Risâleler*, 3/174-175; İbrahim Ağâh Çubukçu, “İhvan as-Safa ve Ahlak Görüşleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (1964), 47-48.

kayda değer olarak görülmektedir. Farabi ve İhvan-ı Safa'nın öncelikledikleri ve düşünce sistemlerine temel ilke olarak ekledikleri bu erdemler, din, dil, ırk, coğrafya ayrımı yapmaksızın günümüz toplumunun yaşamış olduğu sosyolojik, psikolojik, ekonomik ve siyasi pek çok problemin çözümü için son derece faydalı bir seçenek olarak görünmektedir. Çalışmamızda gördük ki Farabi ve İhvan-ı Safa'nın lidere yüklediği misyon ve liderin taşıması gereken özellikler günümüzde de geçerliliğini ve önemini korumaktadır. Onların düşünce sisteminden öğreniyoruz ki, bazı siyasi ve ahlaki değerlere sahip olmak bireysel ve toplumsal mutluluk için yeterli değildir. Bu değerlerin bilgisine sahip, değerleri özümsemiş ve onları yaşatmak için sorumluluk yüklenen lider de gerekmektedir. İnsanlığa her alanda zarar veren cehaletin karşısına bilginin konumlandırılması ve lideri bir öğretmen olarak nitelermeleri dikkat çeken başka bir husustur. Günümüz toplumlarının gelişip kalkınmasında bilginin rolünü araştırırsak, Farabi ve İhvan-ı Safa'nın kendi zamanları için ve günümüze ışık tutması açısından ne kadar değerli bir tespitte bulundukları anlaşılmış olacaktır. İş bölümü, ehliyet ve liyakat, amaç birliği, yardımlaşmak gibi bireyin ve toplumun hayatına katkısı tartışılmaz olan ilkelerde onların sisteminin temel erdemleridir. İnsan fıtratı gereği mutlu olmak ve saadete ulaşmak ister. Bu değerlere uygun şekilde biçimlendirilen siyasi, sosyal ve iş hayatının yürütüldüğü toplumlarda iş performansı ve verimin kendiliğinden artacağı muhakkaktır. Böylelikle insanlar fıtraten ihtiyaç duyduğu gereksinimlerini daha rahat ve kolay giderme imkanı bulacaklardır. Bu da mutlu insan, mutlu toplum, mutlu dünya demektir. Çalışmamızda tespit ettiğimiz bu etik ve siyasi değerler insanlığın mutluluğu için ortak ihtiyaç ve gerekli ilkelerdir. Dün olduğu gibi, bugün de, yarın da önemini, değerini ve insanlığın mutluluk ve huzuru için yerini her zaman koruyacaktır.

KAYNAKÇA

- Abel, Armand. *"Basra'da İhvan-el Safa Muamması ve Bunun X. Yüzyılda Halifeler Devletinin Sosyal Tarihi Bakımından Manası"*. çev. Nusret Hızır. 29 Cilt. *Belleten*, (1965), 605-614.
- Abouzeid, Ola Abdelaziz. *"A Comparative Study Between The Political Theroies of AlFarabi and The Brethren of Pruty"*. Ottawa-Canada: y.y., 1987.

- Akalın, Şükrü Haluk vd. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 10. Basım, 2005.
- Aristoteles. *Nikomakhos'a Etik*. çev. Saffet Babür. Ankara: Kebikeç Yayınları, 2005.
- Atademir, Hamdi Ragıp. “Tahlil ve Tetkikler” Adel Awa: “İhvan al-Safa'nın Tenkid Kafası”.
Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2/1 (1953), 1-23.
- Ayaz, Adnan. *Farabi'de Siyaset Felsefesi Kaynakları ve Etkileri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Aydın, Mehmet. “Farabi'nin Siyasi Düşüncesinde Sa'adet Kavramı”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (1973), 303-315.
- Bayraklı, Bayraktar. *Farabi'de Devlet Felsefesi*. İstanbul: Doğu Yayınları, 1983.
- Cebbûr, Abdünnûr. *İhvânü's-Safâ*. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.
- Çelik, Rahime. “Farabi'nin Tahsilü's-Saade Adlı Eserinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi”, *Muallim-i Sani Uzlukoğlu Farabi*, Edt. Enver Demirpolat-Rahime Çelik, İstanbul-2020, Kitap Dünyası Yayınları
- Çetinkaya, Bayram Ali. *İhvan-ı Safa'nın Dinî ve İdeolojik Söylemi*. İstanbul: Elis Yayınları, 2003.
- Çubukçu, İbrahim Agâh, “İhvan as-Safa ve Ahlak Görüşleri”. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 12/1 (1964), 43-49.
- Demirpolat, Enver-Ülger, Mustafa. “Farabi'de Reis, Filozof, İmam, Hakan ve Kanun Koyucu Kavramları”, *Muallim-i Sani Uzlukoğlu Farabi*, Edt. Enver Demirpolat-Rahime Çelik, İstanbul-2020, Kitap Dünyası Yayınları.
- Durak, Nejdet. *Aristoteles ve Farabi'de Etik*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2009.
- Dursun, Davut. *Siyaset Bilimi*. İstanbul: Beta Yayınları, 2002.
- Duvarger, Maurice. *Politikaya Giriş*. çev. Samih Tiryakioğlu. İstanbul: Varlık Yayınları, 1964.
- Farabi, Ebû Nasr Mehmed b. Tarhan b. Uzluğ. *es-Siyâsâtü'l-medeniyye veya Mebâdî'ü'l-mevcûdât*. çev. Aydın Mehmet. vd., İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- Farabi, Ebû Nasr Mehmed b. Tarhan b. Uzluğ. *Kitab as-Siyasa al-Madaniyya*. nşr. F. M. Najjar. Beyrut: y.y., 1964.

Farabi, Ebû Nasr Mehmed b. Tarhan b. Uzluğ. *Ârâ'î ehli'l-medîneti'l-fâzıla*. Mısır: y.y., ts.

Farabi, Ebû Nasr Mehmed b. Tarhan b. Uzluğ. *Fusûlü'l-medenî (Siyaset Felsefesine Dair Görüşler)*.
çev. Hanifi Özcan. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, Giriş ve Notlarla
Neşreden D. M. Dunlop, 1987.

Farabi, Ebû Nasr Mehmed b. Tarhan b. Uzluğ. *Şark İslam Klasikleri, İlimlerin Sayımı (İhsai'ül-Ulum)*, çev. Ateş Ahmet. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986.

Ferruh, Ömer. *Tarihu'l-fikri'l arabi ila eyyami İbni Haldun*, Beyrut: y.y., 1983.

Filiz, Şahin. *İlk İslam Hümanistleri-İhvan-ı Safa Topluluğu ve İnsan Felsefesi*. Konya: Onbir Eylül
Yayınları, 2002.

Hicab, Muhammed Ferid. *Felsefetü's-siyasiyye inde İhvani's-Safa*. Mısır: y.y., 1982.

H. Masumi. *"al-Farabi 's Politics", A History of Muslim Philosophy*. nşr. M. M. Şerif. Wiesbaden:
y.y., 1962.

İhvan-ı Safa. *Resâil-ü İhvâni's- Safâ ve hullâni'l-vefâ*. nşr. Butros el-Bustani. 4 Cilt. Beyrut: Daru
Sadır, ts.

İhvan-ı Safa. *Resâil-ü İhvâni's-Safâ ve hullâni'l-vefâ*. nşr. Arif Tamir. 4 Cilt. Beyrut: y.y., 1995.

İhvan-ı Safa Risâleleri. çev. Durusoy Ali. vd. 4 Cilt. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.

İhvan-ı Safa. *er-Risâletü'l-câmi 'a. (Resâil-ü İhvâni's-Safâ ve hullâni'l-vefâ içinde)*, thk. Arif Tamir.
5 Cilt. Beyrut-Paris: y.y., 1995.

Koç, Ahmet. *İhvan-ı Safa'nın Eğitim Felsefesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Vakfı Yayınları, 1999.

Korkut, Şenol. *Farabi'nin Siyaset Felsefesi*. Ankara: Atlas Yayınları, 2015.

Kurtoğlu, Zerrin. *İslam Düşüncesinin Siyasal Ufku*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

Onay, Hamdi. *İhvan-ı Safa'da Varlık Düşüncesi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1999.

- Onay, Hamdi. "İhvan-ı Safa'nın Ahlak Anlayışında Farabî'nin Etkisi", Muallim-i Sani Uzlukoğlu Farabi, Edt. Enver Demirpolat-Rahime Çelik, İstanbul-2020, Kitap Dünyası Yayınları
- Rosenthal, Erwin Isak Jakob *Political Thought in Medieval İslam. (Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi)* çev. Ali Çaksu. İstanbul: İz Yayınları, 1996.
- Sankarı, Farouk A. "Platon ve Farabî'nin Siyaset Felsefelerinin Bazı Yönlerinin Karşılaştırılması", çev. Osman Elmalı - H. Ömer Özden. *Tabula Rasa*, 5/13 (Ocak-Nisan 2005), 235-242.
- Şerif, M. M. *İslam Düşüncesi Tarihi*, çev. Osman Bilen. 2 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Uysal, Enver. *İhvan-ı Safa Felsefesinde Tanrı ve Âlem*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998.
- Uysal, Enver. İhvan-ı Safa da Metafizik. *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, (ed.), Çetinkaya Bayram Ali – Çalışkan İsmail. 6/269-291. İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.
- Uysal, Enver. "İhvan-ı Safa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 22: 1-6, İstanbul: TDV Yayınları, 2000.